

ИСТОРИСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИСКОГ ИНСТИТУТА НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ
Година XI ЦЕТИЊЕ Књига XIV, св. 1—2, 1958

Саво К. БРКОВИЋ

СТОГОДИШЊИЦА БИТКЕ НА ГРАХОВЦУ*)

Другови и другарице,

Ових дана навршава се сто година од велике побједи коју су Црногорци извојевали на Граховцу 1858 године над оружаним снагама Турске Царевине.

Историја Црне Горе имала је и до тада у свом развоју низ врло значајних догађаја, имала је са турском војском и другим својим непријатељима дуготрајних борби и значајних побједи, које су претстављале, у специфичним условима, крупне датуме у друштвено-политичком развоју и ослободилачкој борби Црногораца. Али Граховачка битка по свом значају превазилази све друге догађаје у историји Црне Горе у XIX вијеку, с обзиром на посљедице које је имала. Овом побједом, у извјесном смислу, започиње нова епоха, која означава даљу изградњу Црне Горе и правно као слободне и независне државе.

Да би се правилно оцијенио значај побједи на Граховцу било би потребно дати анализу друштвено-економских односа који су у том периоду владали у Црној Гори, али ми на овоме мјесту сада немамо ни могућности ни потребе да то чинимо, него ћемо то препустити историчарима. Ја бих овом приликом желио да укажем само на неке моменте који ће нам у извјесној мјери освијетлити стање у Црној Гори у првој половини XIX вијека.

Процес изграђивања Црне Горе као државе развијао се, све до средине XIX вијека, врло споро, јер је њена привреда била готово искључиво натуралног карактера. Племена старе Црне Горе нијесу била потпуно уједињена са брђанским племенима, која су се још колебљиво држала у односу на турску власт, с обзиром да су Турци држали важна економска и стратемиска мјеста у средини црногорске територије (Подгорица, Спуж, Никшић,

*) Говор одржан на Граховцу 11 маја 1958 приликом прославе.

Жабљак, Колашин, Плав, Гусиње, Беране, Бијело Поље и друга). Такво стање ометало је брже уједињавање и стапање свих црногорских племена у једну цјелину и успоравало процес изграђивања црногорске државе. Важна турска комуникација која је пролазила кланцем Дуге према Никшићу, Спужу, Подгорици и Скадру и која је дијелила црногорску територију на два дијела, кочила је и готово онемогућавала друштвено-економски и уопште неки иоле значајнији привредни развитак у Црној Гори. Усто, Црна Гора није имала утврђене границе са Турском Царвином, него су границе одржаване, прошириване и омеђаване искључиво приврженошћу Црногораца својој слободној домовини и конкретним односом снага у појединим крајевима. Због тога су борбе са Турцима на границама биле врло честе и вођене су мање-више организовано као масовни обрачуни са турским поробљивачима. Та стална ослободилачка борба Црногораца са турским завојевачима била је снажан потстрек и помоћ у ослободилачкој борби не само устаничким борцима у сусједним крајевима него уопште свима онима који су се борили за своје ослобођење. У првој половини XIX вијека свијест о слободи и ослобођењу од турског поробљавања била је врло развијена код Црногораца и Херцеговаца, те имамо низ дивних примјера херојизма у борби против Турског Царства и његових претставника. Осим тога, имамо и поучних примјера сарадње у борби против турске царске власти, сељака разних вјероисповијести, муслимана, православних и католика, код којих је расла свијест о заједничким интересима када је била у питању слобода и раскидање феудалних окова.

Грахово, Бањани, Вилуси и друга погранична племена имала су дуготрајну традицију ослободилачке борбе, коју су непрекидно водили у наслону на стару Црну Гору за своје ослобођење и уједињење. Она се нијесу сматрала, исто као ни племена у дурмиторском крају, у долини Таре и Лима, турским подручјем, иако су Турци стално покушавали да их одрже у својој власти. Племенски главари ових области писали су 1854 године књазу Данилу да они неће ни по коју цијену више плаћати харач Турцима, него се надају у црногорску помоћ да се коначно ослободе турске власти и сталног притиска. „Турци нам непрестано пријете, жале се они у том писму, али ми за њихове пријтење не маримо док имамо своје мишице да се одупремо уз помоћ наше јуначке браће из Црне Горе“ — пишу они са пуно вјере и поуздања. Али, уколико се устанички покрет више ширио, утолико су и турске власти са више одлучности предузимале нападе, како против њих тако и против Црне Горе, надајући се да ће успоставити мир у тим крајевима. Први Омер-пашин напад на Црну Гору у току зиме 1852/53 године предузет је у циљу коначног рјешења овог питања, а неуспјех овог похода још више је активизирао устанике и Црну Гору. Само у току 1854/55 године било је на границама Црне Горе и у Херцеговини преко стотину окршаја и

устанничких борби, све уз активну помоћ Црне Горе. Исто тако вођене су борбе и на другим црногорским границама и у осталим крајевима. Због тога је царска турска власт припремала веће снаге за напад на Црну Гору. То им је било утолико хитније што су Црногорци у очима сусједних племена били једина нада и поуздање у њиховој ослободилачкој борби. Истовремено, књаз Данило није пропуштао ни једну прилику да заинтересује ондашње велике силе за питање разграничења Црне Горе са Турском Царевином и признања црногорске државне независности. За вријеме одржавања Париског конгреса 1856 године, турски претставник Али-паша изјавио је пред силама учесницима да је Црна Гора турска провинција и да је питање односа Турске према Црној Гори унутрашња ствар Турске. Такав став Турске био је уствари припрема за обрачун са Црном Гором. Црна Гора је одлучно реаговала на ову изјаву турског претставника, па је књаз Данило послао специјалне изасланике код великих сила да би их заинтересовао за ствар Црне Горе. Црна Гора је морала развити још упорнију борбу на својим границама, без обзира што су је неке силе (Француска и Русија) савјетовале да мора стрпљиво чекати док се њена спорна питања са Турском Царевином ријеше мирним путем. Велике силе тада нијесу биле расположене да задовоље црногорске захтјеве изложене у меморандумима који су им били упућени. Оне су само опомињале и Црну Гору и Турску да одрже мир, јер им, свакој из посебних интереса, није одговарало да се још више заоштри стање на том за њих осјетљивом подручју изукрштаних интереса. Аустрија је отворено била на страни Турске против Црне Горе и потстицала је на предузимање казнене експедиције. Црна Гора је и тада била начисто с тим да је упорна борба са Турском једини пут који може да је изведе из тако тешке ситуације. Црногорце је дотадашња историја учила да не смију гајити неко нарочито повјерење у дипломатске игре и надмудривања и да се не могу надати ничему добром од договарања и споразумијевања великих сила, него да је једини излаз у односу на Турску у непоштедној народној борби, која би на крају, при повољнијој спољнополитичкој ситуацији, ипак присилила Турску на попуштање. Када су се Турици почели спремати за напад, Црногорци су припремали одбрану, без обзира на притисак Француске и Русије, спремни да на силу одговоре силом. Селим-паша имао је да испита спремност Црногораца за борбу када је у почетку марта 1858 године заузео нека мјеста на граници Црне Горе. Црногорци су послали према њему један свој одред, који је, у сарадњи са устаницима из граничних крајева и Херцеговине, потукао Селим-пашу и његову војску и вратио је натраг. Тек послје тога Турска припрема јаке снаге у циљу коначног покоривања Црне Горе.

Концентрација турске војске под вођством Хусеин-паше према Грахову била је резултат дотадашњих заоштрених односа

између Турске и Црне Горе, резултат развитка ослободилачке борбе како на ослобођеној територији тако и у крајевима који су били под турском влашћу, као и резултат устаничке борбе у Херцеговини. Турска није имала снаге да увиди немогућност одржања додаташњег стања у својим односима са Црном Гором. Према турским снагама на Граховцу упућено је око шест хиљада Црногораца, који су заједно са борцима из граничних племена и Херцеговине били ријешени да се боре против више него двоструко бројнијих турских снага. НепокOLEбљива вјера у побједу испуњавала је и Црногорце и Херцеговце, иако су знали да су Турци неупоредиво јачи како по броју тако и по наоружању.

Граховачка битка, која је почела 11 маја а завршила се 13 маја потпуном побједом, снажно је утицала на међусобне односе Црногораца са до тада пограничним племенима која су се потпуно сјединила са Црном Гором. Као одјек ове побједи уследио је исте године и напад Брђана на Колашин, моћно турско упориште, који је последице жестоке борбе ослобођен.

Ослободилачки покрет у свим крајевима око Црне Горе против турске власти и феудалних окова ширио се стално и незадрживо, а Црна Гора је служила као примјер шта се све може постићи упорном борбом против страних завојевача.

Уплашена да се устанички покрет не прошири и не заузме још опасније размјере, Турска се припремала за нови напад на Црну Гору, али због интервенције великих сила, које су се такође плашиле даљих компликација, до новог напада тада није дошло, него је Турска пристала да се поведу преговори претставника неких заинтересованих великих сила ради разграничења са Црном Гором. Тако је граховачка побједа и упорна црногорска борба против турских поробљивача најзад довела до тога да се Турска помири са разграничењем са Црном Гором. Овдје је, у суштини, важна сама чињеница да су Турци пристали на разграничење са Црном Гором, чиме су стварно признали да је Црна Гора слободна и независна држава, а то је баш оно што су Црногорци жељели да постигну и због чега су упорно водили борбу против турских завојевача.

Граховачка битка и велика побједа коју су Црногорци у њој извојевали може се схватити и правилно оцијенити само онда ако се посматра из услова под којима је извојевана и ако се увиде последице које су нужно настале последице ње у процесу развитка Црне Горе. Она је вођена и извојевана у условима врло активне ослободилачке борбе, у нераскидивој повезаности Црногораца, Херцеговаца и других поробљених крајева у сусједству Црне Горе. И до тада је било, с времена на вријеме, оружаног братства Црногораца и Херцеговаца, било је међу њима блиске сарадње у ослободилачкој борби, али њихова сарадња у Граховачкој бици добила је први пут крупне размјере оружане акције

која је вођена свјесно и са планом коначног ослобођења испод јарма турских поробљивача. Од тада та сарадња постаје врло присна, а гранична племена и даље сматрају Црну Гору својом домовином и узданицом у ослободилачкој борби. Осим тога, Граховачка битка била је изразит примјер ослободилачке борбе, која се у том смислу одразила и на читав унутрашњи живот Црне Горе. Граховачка побједи развила је и повезала у једну цјелину ослободилачке снаге, због чега је у даљем историском развоју претстављала прекретницу са које је водио пут у вучедолску побједу и у даље побједи у ослободилачким напорима до коначног протјеривања непријатеља са наше територије. У томе је, по мом схватању, смисао и значај Граховачке битке у историји Црне Горе.

Граховачка битка наишла је на снажан одјек не само код поробљених људи у сусједству Црне Горе већ и у свим крајевима које насељавају Јужни Словени, па чак и даље од тога. У вези са овим да поменемо пјесника Каћанског, који је одмах последице граховачке побједи написао поему „Граховлаз“, у којој слави Црногорце, а вођу побједничке војске, војводу Мирка Петровића, назива херојем „кога зрно не бије“ и војсковођу „пред којим Турци клече и моле за милост“. У то вријеме наших тешких патњи и борбе, и више година погада, „сурово црногорско стијење“, начичкано „кремен-људима“, како би рекао Каћански, пунило је романтичарским заносом патриотску омладину, која је у црногорском примјеру на Граховцу видјела једини пут за извојевање националне слободе. Ту романтичарску љубав наших пјесника и патриота из средине прошлог вијека према Црној Гори понекад оцјењујемо као претјеривање, јер се поред бијелог не види и црно, не види она тешка стварност у којој су живјели Црногорци. Но и оваква љубав била је у извјесном смислу потстицај прогресивним и ослободилачким снагама и дјеловала је на буђење и развијање братства и повјерења међу нашим народима. У вези са одјеком побједи на Граховцу, дозволите ми да још цитирам дио дописа који је 18 маја 1858 године послат из Беча француском листу „*Journal des Débats*“, а који гласи: „Двије побједи које су Црногорци извојевали над Турцима створиле су код хришћанског становништва Влашке и Молдавске убјеђење да ће оно бити ускоро ослобођено сваке турске власти и сизеренства. Успјеси на Грахову, свуда поздрављени с неописаним одушевљењем, принудили су мјесне власти да предузму озбиљне мјере за спречавање нереда који би могли довести у питање јавни мир у овим провинцијама“.

Поред овога, Граховачка битка и побједи која је у њој извојевана изнијела је први пут питање Црне Горе и њеног односа према Турској пред европску јавност, као једно од оних питања која су се наметала неодољивом силом и нијесу се давала више заташкавати.

Историја свих народа Југославије, и сваког од њих појединачно, испуњена је и непрекидним борбама за ослобођење испод јарма националних и социјалних поробљивача. Најпрогресивнији људи свих наших народа, а у наше доба широки народни покрет на челу са радничком класом и Комунистичком партијом Југославије, несебично су се борили кроз Народноослободилачки рат и Народну револуцију и коначно изборили национално и социјално ослобођење свих народа Југославије и стварање своје народне државе — социјалистичке заједнице равноправних народа у којој су радни људи власници свих средстава за производњу и управљају њима.

Данас, када прослављамо Граховачку битку и побједу која је у њој извојевана, и кад истичемо ослободилачку борбу и херојизам наших предака у Црној Гори, као и улогу и допринос који је дала Црна Гора уопште у ослободилачкој борби свих наших народа, ми то чинимо не зато да бисмо се тиме хвалили и заносили, већ стога што сматрамо да је ослободилачка борба наших предака била прогресивна, да она повезује нашу прошлост, пуну ослободилачких напора и борби, са нашом исто тако херојском јучерашњицом и данашњицом. Љубав према слободи и патриотизам наших предака били су неискрпно врело са којег су се напајале генерације бораца за слободу. Непоколебљива борба наших предака служила је као узор и револуционарним борцима прије Другог свјетског рата, а још више у периоду Народноослободилачке борбе. Она је била школа патриотизма и љубави према слободи и развијала све најљепше особине код бораца, учећи их како треба изнад свега вољети слободу свога народа, своју слободну домовину, и, на крају, ако треба, и жртвовати се за те идеале.

Тринаестојулски устанак у Црној Гори, који је покренула Комунистичка партија Југославије на челу са другом Титом, био је у правом смислу општенародни устанак против фашистичких поробљивача и њихових домаћих слугу. Што је устанак од првога дана био онако масован заслуга је у првом реду Комунистичке партије Југославије, која је знала и умјела да повеже и усмјери ослободилачка стремљења не само људи у Црној Гори него и свих осталих наших народа. Не смије се заборавити да су борбене традиције не само црногорског народа већ и свих осталих народа Југославије много значиле, и данас много значе, кад је у питању мобилизација и борба против поробљивача, или оних који макар и покушавају да угрозе слободу и независност наше земље. Свима нама је познато да су у данима устанка црногорског народа многи црногорски патриоти ступили без оружја под ослободилачку заставу коју је високо држала Комунистичка партија, поучени својом историјом, која говори да су Црногорци често долазили до оружја на тај начин што су га отимали од непријатеља.

Славећи ослободилачке борбе и побједи, ми бисмо данас жељели да укажемо свим нашим људима, а нарочито млађим генерацијама, на огроман значај свих тих борби и њихову повезаност — на чврсту повезаност наше прошлости и наше садашњости. Хтјели бисмо да укажемо под каквим тешким условима су наши преци и револуционарни борци до Другог свјетског рата, а исто тако и борци из нашег Ослободилачког рата од 1941 до 1945 године, водили тешке бојеве често против знатно бројнијих и надмоћнијих непријатеља.

Мислим да ћемо се сложити ако кажем да све успјехе које смо у посљератној изградњи постигли, могли смо постићи захваљујући побједама које смо извојевали у дуготрајним ослободилачким борбама и Народној револуцији. Не само прије сто година, већ и прије свега 13 година, Црна Гора је била веома заостала и сиромашна. Њени људи су били заузети сталном борбом, не само на границама већ и на свом дому, за одржање свога голог живота и прехрану своје породице. У старој Југославији — тамници народа — није се ни мислило о неком привредном развијању ни Црне Горе ни других наших крајева. Властодршци су се једино бринули како ће што боље обезбиједити и учврстити свој режим пљачке и поробљавања. У ослободилачкој борби и Народној револуцији, поред других наших народа, и црногорски народ је, у заједници са свим осталим нашим народима, извојевао не само национално већ и социјално ослобођење. Ова најзначајнија побједа у читавој нашој историји значи огроман скок из царства биједи, робовања и свестране заосталости у царство слободе. Први пут у нашој историји створени су сви предуслови да се убрзаним темпом почне развијати и привреда Црне Горе. У овом кратком периоду послје рата у Црној Гори је подигнут низ индустријских предузећа, изграђено више путева, отворено неколико рудника, све више се развија друмски и поморски саобраћај, напредује изградња барске луке и разних других објеката. Исто тако, захваљујући богатим сировинским наслагама боксита, угља и снажним воденим токовима, у току ове и идуће неколике године градиће се објекти комбината алуминијума и други енергетски објекти који ће много значити за даљи привредни развитак Црне Горе. Захваљујући разумијевању наше друштвене заједнице и правилној политици која се води у нашој земљи, није тако далеко дан када ће и Црна Гора моћи да стане у ред привредно развијених република.

Исто тако, резултати које је наша друштвена заједница постигла у систему друштвеног управљања привредом и разним другим друштвеним службама значајан су допринос у борби за изградњу социјализма. Они јасно говоре о томе да се Савез комуниста Југославије трудио да пронађе што више погоднијих форми за што шире привлачење радних људи наше земље у разне органе друштвеног управљања, савјете, одборе, зборове би-

рача и разна друга тијела. Резултати најрјечитије говоре да смо ми у Југославији са успјехом замијенили низ државних органа друштвеним. Директна демократија све више долази до изражаја у нашем даљем развтку и све више се стварају услови да сваки појединац, група, привредна организација итд. изнесе и заступа своје становиште, наравно уколико полази са социјалистичких позиција.

Овакве успјехе је било могућно постићи захваљујући најширем јединству народа на челу са Савезом комуниста Југославије и њиховој свијести о томе да је једина гаранција за наше даље успјехе још упорнија борба за даљу социјалистичку изградњу, за продубљивање и учвршћивање братства и јединства наших народа као најјаче гаранције наше слободе и независности. Васпитање наших младих људи на богатим традицијама наше прошлости и уопште ослободилачке борбе треба да им помогне да постану свјесни огромних жртава које су узидане у темеље наше слободне домовине; треба да им помогне да се све више укључују у наш даљи социјалистички развтак и да од старијих постепено преузимају све задатке који се постављају пред свјесне грађане и досљедне градитеље. Такође, млада генерација треба да се припрема да постане одлучан борац и заштитник свих досад извојеваних побједа и да као неустрашив борац одлучно устане против сваког ко би угрозио нашу слободу и независност или покушао да се мијеша у наше унутрашње ствари.

Мислим да је важан задатак свих наших радних људи, и уопште свих патриота и бораца за изградњу социјализма, да се упознају са прошлошћу свих наших народа, не да би им то послужило да се одмарају на ловорикама, не чак ни на онима које су јуче брали, већ као примјер како се треба несебично борити и данас, у периоду релативно мирне социјалистичке изградње. Данас наши људи треба да буду — у другим условима, у условима социјалистичке изградње — попут наших предака у прошлости и бораца из Народноослободилачког рата и Народне револуције, који су приносили себе на жртвеник, да се боре за стицање што више радних навика, да постану упорни и дисциплиновани радници и мајстори свога посла.

Свим нашим народима, па и црногорском, много су зла нанјели разни поробљивачи. Наши су људи свјесни колико бола и патње, колико разарања и уништавања доносе собом ратови, а нарочито они освајачки.

Због свега овога наша земља у међународним односима води досљедну борбу за мир и мирно рјешавање међународних спорова. Наша досљедна и принципијелна мирољубива политика, поштовање суверенитета и равноправности других народа и немијешање у њихове унутрашње ствари наилазе на пуно разумијевање у свијету. Наша морално-политичка подршка свим љу-

дима и народима који се боре за своја национална и друга права чини да је име Југославије познато и у најудаљенијим крајевима свијета. Данас је један од најпречих задатака свих земаља, народа и покрета да се боре против рата, због тога што би неминовно, прије или касније, он морао да захвати многе земље и да доведе до употребе досад најстрашнијих уништавајућих средстава. Трећи свјетски рат и употреба атомских и хидрогенских бомби, разних ракета и пројектила, нанио би такву несрећу човјечанству да је данас тешко вјеровати да би се у једном таквоме рату могло знати ко је победио а ко побједилац. Југославија се на међународном плану несебично залаже да сва ова најновија достигнућа науке служе искључиво за побољшање живота људи, да се користе у мирољубиве сврхе.

Другови и другарице,

Народи најчешће, послје извојеваних значајнијих побједа, стављају своје трофеје у музеје, гдје ће их покољења гледати као драгоцјен доказ о напорима, борбама и патњама својих предака. Црногорци за вријеме Граховачке битке и побједе нијесу имали музеја да у њима изложе доказе своје храбрости и љубави према домовини. Они су од заплијењених пушака на Граховцу исплели један оригиналан ланац у облику ограда око Влашке цркве на Цетињу, који је за протекли вијек симболично претстављао величину и значај граховачке побједе.

Другови и другарице,

Нека граховачка побједа коју су Црногорци извојевали прије сто година над војском турских поробљивача, и све друге борбе и побједе свих наших народа у нашој даљој или ближој прошлости, као и оне најзначајније које су извојеване у току Народноослободилачке борбе и Народне револуције, дају још више снаге и елана свима нашим радним људима у извршавању деликатних задатака који се пред њих постављају.

НЕКА ЖИВИ САВЕЗ КОМУНИСТА ЈУГОСЛАВИЈЕ НА ЧЕЛУ СА ДРУГОМ ТИТОМ, КАО СИГУРНА ГАРАНЦИЈА БРАТСТВА И ЈЕДИНСТВА СВИХ НАШИХ НАРОДА!

НЕКА ЖИВИ ФЕДЕРАТИВНА НАРОДНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА — СЛОБОДНА ДОМОВИНА РАВНОПРАВНИХ НАРОДА!

НЕКА ЖИВИ НАРОДНА РЕПУБЛИКА ЦРНА ГОРА!